

Literatuur en
noten

Over de auteurs

Illustratie-
verantwoording

Colofon

Literatuur en noten

Meyer en Hooimeijer

Literatuur

G. Andela, *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk. De heroïsche jaren van de ruilverkaveling in Nederland*, Bussum 2000
H.E.M. Berens, *Willem Nicolaas Rose, 1801-1877. Stedenbouw, civiele techniek, architectuur*, Rotterdam 2001
S. Boeri, A. Lanzani, 'Gli orizzonti della città diffusa', in *Casabella*, 1992, 588
A. Bours, J.G. Lambooy, *Stad en stads-gewest in de ruimtelijke orde. Moderne geografie ten dienste van de planologische en bestuurlijke ontwikkeling*, Assen 1970
R. Fishman, *Bourgeois Utopias. The Rise and Fall of Suburbia*, New York 1987
B. Fortier, *La metropole imaginaire. Un atlas de Paris*, Luik 1989
R. Geurtsen, S. Cusveller, M. de Hoog, *Wolstad in ombouw, de inzet van het stadsvormonderzoek bij de herstructurering van de oude stad in Tilburg*, Delft 1984
R. Geurtsen, 'Rotterdam en het stadsontwerp, dieptepunt, discipline en pleidooi voor opwaardering', in *Wonen TABK* 1979/22, 12-19
X. de Geyter, *After-sprawl: onderzoek naar de hedendaagse stad*, Rotterdam 2002
M. Glaudemans, *Amsterdam Arcadia. De ontdekking van het achterland*, Nijmegen 2000
S.B. Goddard, *Getting There. The Epic Struggle Between Road and Rail in the American Century*, New York 1994
J. Gottmann, *Megalopolis or the Urbanized Northeastern Seaboard of the United States*, New York 1961
A. Hebly, F. Palmboom, *De architectuur van stadsuitbreiding en stadsvernieuwing*, Delft 1990
J. de Heer, 'AUP en AUB(ette)', in S. Spiekerman van Weezenburg, S. van der Gaag (red.), *Raderwerk, 10 jaar Projektraad Bouwkunde*, Delft 1981
C. van der Hoeven, J. Louwe, *Amsterdam stedelijk bouwwerk. Een morfologische analyse*, Nijmegen 1985
F. Hooimeijer, M. Kamphuis, *Het Waterproject. Een negentiende-eeuwse stads-wandeling door Rotterdam*, Rotterdam 2001
J. Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, New York 1961
I. Jager, *Hoofdstad in gebreke. Manoeuvres met publieke werken in Amsterdam 1851 - 1901*, Rotterdam 2002
K. Lynch, *The Image of The City*,

Cambridge 1960

B. de Meulder, J. Schreurs, A. Cock, B. Notteboom, *Sleutelen aan het Belgische stadslandschap*, in F. Claessens e.a. (red.), *Consumptie en territorium*, Themanummer *Oase* 52/2000, 78-113
S. Muratori, *Studi per una operante storia urbana di Venezia*, Venetië 1959
D. Olsen, *The City as a Work of Art*, New Haven 1986; Nederlandse vertaling: *De stad als kunstwerk*, Amsterdam 1991
F. Palmboom, *Rotterdam verstedelijkt landschap*, Rotterdam 1987
Ph. Panerai, *Elements d'analyse urbaine*, Parijs 1984
A. Rossi, *De architectuur van de Stad*, Padua 1966/SUN 2002
B. Secchi, *Un progetto per l'urbanistica*, Milaan 1988
J. Stübgen, *Der Städtebau*, Darmstadt, 1890; herdruk: Wiesbaden 1980
L. Tummers, M. Tummers-Zuurmond, *Het Land in de stad*, Bussum 2000
G.P. van de Ven, *Leefbaar Laagland. Geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland*, Nijmegen 1993
A. Vos, *Parkstad*, Amsterdam 1995
J. de Vries, A. van der Woude, *The First Modern Economy. Success, Failure and Perseverance of the Dutch Economy 1500-1815*, Cambridge (Mass) 1997
M.M. Webber, *Explorations into Urban Structure*, Philadelphia 1964
A. van der Woud, *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*, Amsterdam 1987

Noten

- 1 De Heer, 1981
- 2 Glaudemans, 2000, 57
- 3 De Vries, Van der Woude, 1997, 40 e.v.; Van de Ven, 1993
- 4 Van der Woud, 1987
- 5 Berens, 2001; De Jager, 2002;
- 6 Olsen, 1986
7. Pas veel later, eind twintigste eeuw, zou de term *stadsontwerp* in zwang komen, ter aanduiding van een methode van stedenbouwkundig ontwerpen die een sterke nadruk legt op de materiële uitwerking van structurerende en centrale onderdelen in het ontwerp.
- 8 Stübgen, 1890
- 9 Stübgen, 1890
- 10 Andela, 2000
- 11 Goddard, 1994; Fishman, 1987
- 12 Webber, 1964
- 13 Gottmann, 1961
- 14 Zie Bours, Lambooy, 1970
- 15 Hebly, 1990

16 Hier worden de typologische en historisch-morfologische studies van o.a. Muratori, Rossi, Panerai, Fortier bedoeld.

- 17 Geurtsen, 1979
- 18 Van der Hoeven, Louwe, 1985
- 19 Geurtsen, Cusveller, De Hoog, 1984
- 20 Palmboom, 1987
- 21 Secchi, 1988; Boeri, Lanzani, 1992
- 22 De Meulder, 2000; De Geyter, 2002
- 23 Vos, 1995
- 24 De Meulder, 2000

Cusveller en Gall

Literatuur

E. Agricola, A. Bouwhuis e.a. (red.), *Den Haag Zuidwest. Een naoorlogs stadsdeel in verandering*, Bussum 2002
J.B. Bakema, *Van stoel tot stad. Een verhaal over mensen en ruimte*, Zeist 1964
M. Barbieri (red.), *Architectuur en Planning. Nederland 1940-1980*, Amsterdam 1983
M. Barbieri e.a., *Stedebouw in Rotterdam. Plannen en opstellen 1940-1981*, Amsterdam 1981
BGSV Bureau voor Stedebouw, *Stedenbouwkundig Plan, kwaliteitskader voor Babberspolder-Oost (concept)*, in opdracht van de gemeente Vlaarding en Stichting Waterweg Wonen, Rotterdam 2002
M. de Boer, A.M. Nannen, 'Herstructurering van de naoorlogse stad', in *Blaauwe Kamer*, juni 2002, 28-39
A. Bos, *De stad der toekomst de toekomst der stad. Een stedenbouwkundige en sociaal-economische studie over de groeiende stadsgemeenschap*, Rotterdam 1946
R. Brouwers e.a. (red.), *Architectuur in Nederland. Jaarboek 1990-1991*, Rotterdam 1991
Bureau B+B en CH en partners e.a., *Voeten in de aarde. Terugblik op de grootscheepse aanpak van binnentuinen*, in opdracht van Woningbedrijf Den Haag Zuidoost, Den Haag 1996
S. Cusveller e.a., *Emmen Revisited. Nieuw perspectief voor de naoorlogse woonwijken*, Bussum 1997
N. de Boer, D. Lambert, *Woonwijken. Nederlandse Stedebouw 1945-1985*, Rotterdam 1987
A. Hereijgers, E. van Velzen, *De naoorlogse stad. Een hedendaagse ontwerppoging*, Rotterdam 2001
Egbert Koster, 'Woningbouwfestival Den Haag. Experimenten met hoog realiteitsgehalte', in *Bouw* 1992/23, 6-10

De Nijl Architecten, *De Wijert, stedenbouwkundige studie*, in opdracht van Woningbouwvereniging Groningen en Wilma Bouw, Delft 1996
De Nijl Architecten, *Groot Zevenhuizen, structuur en centrum*, in opdracht van de gemeente Apeldoorn, Rotterdam 2001
Aart Oxenaar, 'Op zoek naar verloren verkavelingsvormen', in *Architectuur in Nederland, Jaarboek 1990-1991*, Rotterdam 1992
Projectgroep Wederopbouw i.s.m. A. Hellendoorn, *De naoorlogse wijk in historisch perspectief*, Den Haag 2000
M. Risselada (red.), *Functionalisme 1927-1961. Scharoun versus de Opbouw*, Delft 1997
Van Sambeek & Van Veen Architecten BNA BV, *Stedenbouwkundig plan en 344 woningen. Den Haag, Erasmusgaarde*, in opdracht van Woningstichting Haag-Wonen, Amsterdam 2000
West 8 landscape architects and urban planners, *Concept Ontwikkelingsvisie Noordrand Leeuwarden*, in opdracht van Projectbureau Stedelijke Vernieuwing Leeuwarden, Rotterdam 2000

Noten

- 1 Woongebouw met 170 woningen, flats en maisonnettes in de vrije sector, een ontwerp van Kees Rijnbout uit 1986-1987
- 2 Oxenaar, 1992
- 3 We beperken ons hier welbewust tot de ruimtelijke problematiek en gaan voorbij aan sociaal-culturele, economische en volkshuisvestingsvraagstukken.
- 4 Winkelstede-Middenstede, Bouwlust Den Haag; ontwerp: Dienst Stedelijke Ontwikkeling Den Haag, Ton Deurloo & Groep 5 Van der Ven, Rotterdam; periode: 1992-1995, zie Agricola e.a., 2002
- 5 West 8 urban design and landscape architecture, 2000
- 6 Koster, 1992
- 7 BGSV, 2002
- 8 Woningbedrijf Den Haag Zuidoost, 1996
- 9 De Boer, Nannen, 2002

Feddes

Literatuur

Jesse H. Ausubel, Cesare Marchetti, Perrin Meyer, 'Towards green mobility: the evolution of transport', in *European Review*, 2000, Vol. 6, No. 2, 137-156
Hans Bennis, Guus Extra, Pieter Muysken, Jacomine Nortier (red.), *Een buurt in beweging. Talen en Culturen*

in het Utrechtse Lombok en Transvaal, Amsterdam 2002
Scott L. Bottles, *Los Angeles and the Automobile. The Making of the Modern City*, Berkeley/Los Angeles/Londen 1987
F. Bovenkerk, K. Bruin, L. Brunt, H. Wouters, *Vreemd volk, gemengde gevoelens. Etnische verhoudingen in een grote stad*, Meppel/Amsterdam 1985
Manuel Castells, *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume I The Rise of the Network Society*, Oxford 2002
Manuel Castells, *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume II The Power of Identity*, Oxford 2002
Manuel Castells, *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume III End of Millennium*, Oxford 2002
J.H. Crawford, *Carfree Cities*, Utrecht 2002
Mike Davis, *City of Quartz. Excavating the Future in Los Angeles*, New York 1992
Mike Davis, *Ecology of Fear. Los Angeles and the Imagination of Disaster*, New York 1999
Andres Duany, Elizabeth Plater-Zyberk, Jeff Speck, *Suburban Nation. The Rise of Sprawl and the Decline of the American Dream*, New York 2000
Hans Magnus Enzensberger, *Lof van de inconsequentie*, Amsterdam 1990
Fred Feddes, 'Door een waas van groen', in *De Groene Amsterdammer*, 23 september 1998
Frank Furedi, *Culture of Fear. Risk-taking and the Morality of Low Expectation*, Londen/New York 2002
Joel Garreau, *Edge City. Life on the New Frontier*, New York 1992
Maarten Hajer, Arnold Reijndorp, *Op zoek naar nieuw publiek domein. Analyse en strategie*, Rotterdam 2001
Suzanne Hautvast, *Een wijk met een eigen smaak. Honderd jaar Lombok*, Utrecht 1998
Suein L. Hwang, 'Commuting Has Always Been a Necessary Evil', *Wall Street Journal*, 19 juni 2002
Rudie Kagie, *24 uur. Hoe Nederland de vrije tijd ontdekte*, Amsterdam 2002
Jane Holtz Kay, *Asphalt Nation. How the Automobile Took over America and How We Can Take it Back*, Berkeley/Los Angeles/Londen 1998
Yvette Kopijn, *URBAN in Lombok. Een Utrechtse wijk in bedrijf*, Utrecht 2000
James Howard Kunstler, *The Geography of Nowhere. The Rise and Fall of America's Man-Made Landscape*, New York 1993
Paul Kuypers, Geert Mak, *Aangeschoten*

wild. Over macht, moraal en politiek, Amsterdam 1988
Richard Longstreth, *City Center to Regional Mall. Architecture, the Automobile and Retailing in Los Angeles, 1920-1950*, 1998
Tracy Metz, *Pret! Leisure en landschap*, Rotterdam 2002
National Trust, *Why Johnny Can't Walk to School*, Washington D.C. 2000
Hedwig Neggers e.a. (red.), *Lombok kookboek*, Utrecht 2001 (aangevulde achtste druk)
Warna Oosterbaan, 'We hebben een machine gemaakt die door niemand beheerst wordt', interview met Manuel Castells, *NRC Handelsblad*, 8 november 1997
The Project on Disney, *Inside the Mouse: Work and Play at Disney World*, Durham, Londen 1995
Arnold Reijndorp, Vincent Kompier, Stefan Metaal, Ivan Nio, Birgitt Truijens, *Buitenwijk. Stedelijkheid op afstand*, Rotterdam 1998
Witold Rybczynski, *City Life. Urban Expectations in a New World*, New York 1995
Rüdiger Safranski, *Hoeveel globalisering verdraagt de mens?*, Amsterdam/Antwerpen 2003
Stephan Sanders, Xandra Schutte, 'We waren blind van barmhartigheid. Het multiculturele drama door negen denkers verklaard', in *Vrij Nederland*, 22 februari 2003
Dirk Sijmons, Rik Herengreen, Fred Feddes, *Lusthof Den Haag. Een reisgids voor ontwikkelingsgericht landschapsbeleid*, rapport in opdracht van het Ministerie van LNV, Directie Natuurbeleid, H+N+S Landschapsarchitecten, Utrecht 2003
A. Straub e.a., *Woningontwerp op Vinex-locaties*, Delft 1999
Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening in Nederland, Den Haag 1966
Werkgroep openbare ruimte in revisie, *Pleidooi voor de openbare ruimte. De opgave verkend*, Ministeries van VROM, OCW, LNV, Den Haag/Zoetermeer 2002

Wagenaar

Literatuur

G. Andela, 'Het monument als toeristische attractie?', in *Archis* 1989/5
F.R. Ankersmit, *Denken over geschiedenis. Een overzicht van moderne geschiedfilosofische opvattingen*, Groningen 1984

Ole Bouman, 'Monumentenzorg slaat terug', in *Archis* 1998/2
 A.E. Brinckmann, *Platz und Monument*, Berlin 2000
 F. Choay, *The Invention of the Historical Monument*, Cambridge (Mass.) 2001
 Saul Bellow, 'The sealed treasure', in *It All Adds Up. From the Dim Past to the Uncertain Future*, 1960
 K. Bosma, C. Wagenaar, 'De macht van de makers. De planningseuforie bij de wederopbouw van Rotterdam en Warschau', in L. van Middelaar, *Utopie. Utopisch denken, doen en bouwen in de twintigste eeuw*, Zutphen 2002, 184-209
 Crimson, *Re-Arch. Nieuwe ontwerpen voor oude gebouwen*, Rotterdam 1995
 Crimson, *Re-Urb. Nieuwe plannen voor oude steden*, Rotterdam 1997
 G. Dehio, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler*, München 1964
 G. Fehl, *Kleinstadt, Steildach, Volksgemeinschaft. Zum 'reaktionären Modernismus' in Bau- und Stadtbaukunst*, Braunschweig/Wiesbaden 1995
 Jonathan Franzen, 'First City', in *How to Be Alone*, Londen 2002
 György Konrád, *Het tuinfeest*, Amsterdam 1994
 M. Major, *Geschichte der Architektur. Die Architektur der Urgemeinschaften und Sklavenhaltergesellschaften*, Budapest 1957
 J. Molenaar, 'Behoud van vorm en functie in de Hollandse stad', in *Archis*, 1987/11
 L. Mumford, *The City in History. Its Origins, its Transformation, and its Prospects*, Londen 1961
 L. Mumford, 'California and the Human Horizon', in *The Urban Prospect*, Londen 1968
 R. Musil, *Der Mann ohne Eigenschaften*, Reinbek bei Hamburg 1987 (oorspr. 1932)
 N.J.M. Nelissen, C.L.F.M. de Vocht, *Monument en binnenstad*, Maastricht 1976
 A. Nemcsics, 'The Coloroid System. The Colour Scheme of the Buda Caste District', in E. Taverne, C. Wagenaar (ed.), *The Colour of the City*, Laren 1992, 56-68
 Pierre Nora, *Les lieux de mémoire. I. La République*, Parijs 1984
 A. Rossi, *De architectuur van de stad*, Nijmegen 2002
 Richard Sennett, *The Conscience of the Eye*, New York 1990
 A. van der Woud, 'Onbeschermd stads- en dorpsgezichten. Naar een strategische monumentenzorg in de jaren negentig', in *Archis* 1990/8
 A. van der Woud, 'De permanente

ontwerpogave', in *Archis* 1992/9
 A. van der Woud, 'De ethiek van de onthouding. De beoefening van het nietsdoen bij restauraties', in *Archis* 1996/6

Noten

- 1 Choay 2001, 7
- 2 Een deel van deze thema's wordt behandeld door het specialisme van de geschiedfilosofie. Zie bijvoorbeeld: Ankersmit, 1984
- 3 Musil, 1932, 16
- 4 Van der Woud (1996) impliceert dezelfde kritische houding: 'Het monument weerspiegelt veeleer wat de huidige samenleving niet is en ook niet kan of wil zijn, want ze is de wereld die door het monument wordt gerepresenteerd, voorbijgestreefd.'
- 5 Mumford, 1968, 9
- 6 Major, 1957, 7
- 7 Major, 1957, 7
- 8 Major, 1957, 7
- 9 Rossi, 2002, 55
- 10 Mumford, 1961, 3
- 11 Fehl, 1995
- 12 Musil, 1932, 66
- 13 Choay, 2001, 70
- 14 Binnen de instituties die zich op het gebied van de monumentenzorg begeven heeft het vraagstuk van de uniciteit altijd een – wellicht te grote – rol gespeeld. Bijvoorbeeld Nelissen, De Vocht 1976, 59
- 15 Bosma, Wagenaar, 2002
- 16 Rossi, 2002, 15
- 17 Rossi, 2002, 11
- 18 Rossi, 2002, 152
- 19 Van der Woud, 1992
- 20 Dehio, 1964
- 21 Bosma, Wagenaar, 2002
- 22 Eén van deze critici was Lewis Mumford. Zie bijvoorbeeld Mumford 1968, 12
- 23 Bellow, 1960
- 24 Sennett, 1990, xi
- 25 Bouman, 1998
- 26 Nora, 1984
- 27 Van der Woud, 1990
- 28 Choay, 2001, 143. Gerrie Andela (1989) spreekt van een 'gevaarlijke ontwikkeling' die de monumentenzorg in het kielzog van de 'citymarketing' lijkt mee te slepen.
- 29 Ook op een symposium in 1987 in Rotterdam werd voor deze benadering gepleit, maar daar werd dit nog opgevat als een versterking van de monumentenzorg. Molenaar, 1987
- 30 Brinckmann, 1908, vi
- 31 Konrád, 1994, 419
- 32 Franzen, 2002, 191
- 33 Franzen 2002, 187

34 Crimson, 1995, Crimson 1997
 35 Nemcsics, 1992

Van Blerck en Renes

Literatuur

G. Andela, *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk. De heroïsche jaren van de ruilverkaveling in Nederland*, Bussum 2000
 H.G. Baas e.a., 'Ontgonnen verleden, inzoomen op de historisch-geografische ontwikkeling van het Nederlandse landschap', in *Landview* Ministerie van LNV, Wageningen 2001
 Sonja Barends e.a., *Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering*, Utrecht 2000
 Paul van de Beek e.a., *Ontwerp structuurvisie Haverleij*. Gemeente 's-Hertogenbosch, 1999
 J.T.P. Bijhouwer, *Nederlandse Tuinen en Buitenplaatsen*, Heemschutserie deel 18, Amsterdam 1942
 J.T.P. Bijhouwer, *Het Nederlandse Landschap*, Amsterdam/Antwerpen 1977
 H.J.J.C.M. van Blerck, 'Schokland in de Landschapsplannen voor de Noord-oostpolder', in *Stedebouw en Volkshuisvesting* 1992/5
 H.J.J.C.M. van Blerck, 'Bouwen aan het Drentse landschap; een spanningsveld tussen ontwerp en verzorging', in *Regio- en Landschapsstudies*, Groningen 1995/3
 Henk van Blerck, 'Het stedebouwkundig beroep', in Moscoviter, H. (red.), *Een perspectief voor de stad. Essays bij de vierde Van Eesterenlezing*, Rotterdam 1997
 Henk van Blerck, 'Schatten uit het bodemarchief, archeologie en ontwerp', in: *Stedebouw en Ruimtelijke Ordening* 1999/4
 Henk van Blerck, 'A carnival of landscapes; for Dutch landscape architecture the sky is the limit', in *Landscape – 9+1 Young Dutch Landscape Architects*, Billy Nolan (ed.), Rotterdam 1999
 Henk van Blerck, 'De veelkleurige inbreng van landschapsarchitecten', in *Dorpslandschappen* Hans Elerie e.a. (red), Groningen 2001/6
 Henk van Blerck, *Via 'technisch en compact' naar 'royaal en integraal'*, Advies landschapskwaliteitsteam Spankrachtstudie Rivierengebied, RIZA, Lelystad 2002
 J. te Boekhorst e.a., *The phenomenon delta, Nico de Jonge's landscape*, Wageningen 1996
 Bart Bomas e.a., *Bouwstenen Nota. Deelrapport Spankrachtstudie*; RIZA, Lelystad 2002.

J.E. Bosma, 'Polderlandschap; confrontatie van cultuur en techniek', in *Flevobericht*, Lelystad 1986/293
Hans van Dijk e.a., *Kookboek cultuur-historie*, Provincie Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch 2000
Expertisecentrum LNV, *Rapport Cultuurhistorie en Ruimtelijke Ordening: begrippenlijst Historisch-geografische begrippen, gemeentelijk niveau*, Wageningen 2001
W. van Es, H. Sarfatij & P.J. Woltering (red.), *Archeologie in Nederland; de rijkdom van het bodemarchief*, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amsterdam/Amersfoort 1988
F. Feddes e.a. *Oorden van onthouding. Nieuwe natuur in verstedelijkend Nederland*, Rotterdam 1998
A.J. Geurts, *Schokland, de historie van een weerbarstig eiland*, Lelystad 1991
Haan-Wiegman e.a., *Landschapsbeleidsplan Noordoostpolder*, deel 1. Staatsbosbeheer, Utrecht 1986
Zef Hemel, 'Boerentuin staat model voor Noordoostpolder', *Wonen TABK* 1983/20
D. Hudig e.a., *Het toekomstig landschap der Zuiderzeepolders*, Amsterdam 1928
Kees Hund, *Nieuw Schokland, inrichtingsplan hydrologische zone*, Stichting Flevolandschap, 2000
Saskia de Jong e.a., *Nieuwe tradities, projecten 2000*, Projectbureau Belvedere, Utrecht 2001
P. Kelder, M.W.M. van den Toorn, *Basis-materiaal voor 'Binnen de dijken'* (in voorbereiding), Wageningen 1989
Egge Knol, Jos. M.M. Hermans, Matthijs Driebergen, *Hel en Hemel, de middeleeuwen in het Noorden*, Groningen 2001
Dré van Marrewijk, Arne Haytsma, *Ruimtelijk ontwerpen en archeologie*, Den Haag 1998
Helen Mayer Harrison, Newton Harrison, *Schiereiland Europa*, San Diego 2001
Helen Mayer Harrison, Newton Harrison, 'Schiereiland Europa', in *Groeneveldblad* 2002/4
Tracy Metz, *Pret! Leisure en landschap*, Rotterdam 2002
Minsteries van OCW, LNV, VROM en V&W, *Nota Belvedere. Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*, Den Haag 1999
H.J. Moerman, A.J. Reijers, *De eilanden Schokland en Urk*, Urk 1984
NIROV, Syllabus cursus *Belvedere op de werkvloer*, Den Haag 2002
I.A. Olsen, 'Landskabets rolle i formgivingen' in *Landskab* 1986/6, 66
Wytze Patijn e.a., *Ontwerpen aan Nederland, architectuurbeleid 2001-2004*.

Interdepartementaal Platform architectuurbeleid, Den Haag 2000
Jos Rademakers, *Lange termijn opgave rivierengebied*, Deelrapport Spankrachtstudie, RIZA, Lelystad 2002
Hans Renes, *Het landschap als monument*, in *TVF* 2000
Dirk Sijmons, *Landkaartmos en andere beschouwingen over het landschap*, Rotterdam 2002
Stroming, *Levende rivieren*, Zeist 1992/1999
R.J. de Visser, *Een halve eeuw landschapsbouw, het landschap van de landinrichting*, Wageningen 1997

Kloosterman en Van der Werff

Literatuur

I. van Aalst, *Cultuur in de stad: over de rol van culturele voorzieningen in de ontwikkeling van stadscentra*, Utrecht 1997
I. van Aalst, I. Boogaarts, 'From museum to mass entertainment: the evolution of the role of museums in cities', in *European Urban & Regional Studies*, 2002/3, 195-210
Business Week, 5 maart 2001
Dowling, R., 'Planning for culture in urban Australia', *Australian Geographical Studies*, 1997/1, 23-31
K. Engelman, *Cathedrals of Today Sport Stadiums in the United States and Europe*, doctoraalscriptie Geografie/Planologie Universiteit van Amsterdam, Amsterdam 2002
G. Evans, *Cultural Planning: An Urban Renaissance?* Londen 2001
R. Florida, *The Rise of the Creative Class; and How it's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, New York 2002
M.V. Gomez, S. Gonzales, 'A reply to Beatriz Plaza's "The Guggenheim-Bilbao effect"', in *International Journal of Urban and Regional Research*, 2001/4, 898-900
M.V. Gomez, 'Reflective images: The case of urban regeneration in Glasgow and Bilbao', in: *International Journal of Urban and Regional Research*, 1998/1, 106-121
R. Griffiths, 'Cultural strategies and new modes of urban intervention', in: *International Journal of Urban and Regional Research*, 1995/4, 253-266
P. Hall, *Cities in Civilization*, New York 1998
P. Hall, 'Creative cities and economic development', in *Urban Studies*, 2000/4, 639-650
P. Healey, *Collaborative Planning;*

Shaping Places in Fragmented Societies, Houndmills, Basingstoke, Hampshire 1997
J. Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, New York 1961
R. Kloosterman, *Ruimte voor reflectie* (oratie), Amsterdam 2001
R.C. Kloosterman, 'De stad, de cultuur en het geld: een eerste cijfermatige exercitie rond "cultural industries"', in *Stedebouw & Ruimtelijke Ordening*, 2002/2, 26-29
P. le Galés, *European Cities. Social Conflicts and Governance*, Oxford 2002
J. le Goff, *Pour l'amour des villes. Entretiens avec Jean Lebrun*, Parijs 1997
E.J. McCann, 'The cultural politics of local economic development: meaning-making, place-making and the urban policy process', in *Geoforum*, 2002/3, 385-398
Ministerie van OCW, *Cultuur als confrontatie. Cultuurnota 2001-2004*, Zoetermeer 1999
Ministerie van OCW, *Cultuurbeleid in Nederland*, Zoetermeer 2002
Minsteries van OCW, LNV, VROM en V&W, *Belvedere. Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*, Den Haag 1999
H. Mommaas, 'De culturalisering van stad en land: van ruimtelijke ordening naar ruimtelijke vormgeving', *Stedebouw en ruimtelijke ordening*, 2000/5, 7-13
K. Negus, 'The production of culture', in P. du Gay (red.), *Productions of Culture/ Cultures of Production*, Londen 1998
P. Newman, I. Smith, 'Cultural production, place and politics on the south bank of the Thames', in *International Journal of Urban and Regional Research*, 2000/1, 9-24
J. O'Connor, 'Cultural Industries', in *The European Journal of Arts Education*, 2000/3, 15-27
J. Pine, J.H. Gilmore, 'Welcome to the experience economy', *Harvard Business Review*, 1998/4, 97-105
B. Plaza, 'A note on Panorama of the Basque country and it's competence for self-government: terrorism and the Guggenheim Museum effect', in *European Planning Studies*, 2002/3, 383-389
B. Plaza, 'The Guggenheim-Bilbao Museum effect: a reply to Maria.V. Gomez' reflective images: the case of urban regeneration in Glasgow and Bilbao', in *International Journal of Urban and Regional Research*, 1999/3, 589-592
F. van der Ploeg, 'Culturele planologie', in *Stedebouw & ruimtelijke ordening*, 1999/4, 3
M. Porter, 'Clusters and the new

economics of competition', *Harvard Business Review*, 1998/6, 77-90

M. Porter, 'Regions and the new economics of competition', in A. Scott (ed.), *Global City-Regions; Trends, Theory, Policy*, Oxford 2001, 139-157

M. Prak, *Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek*, Nijmegen 2002

Robert D. Putnam, *Making Democracy Work*, New York 1993

F. Roost, 'De stad als amusementscentrum: de rol van media-industrie bij de transformatie van Potsdammer Platz en Times Square', in *Stedebouw en ruimtelijke ordening*, 1999/4, 5-12

W. Rybczynski, 'Why we are all Venetians now', *The Financial Times*, FT Weekend, 25/26 januari 2003, I en III

J. Rykwert, *The Seduction of Place. The History and Future of the City*, New York 2002

D. Sassoon, 'On cultural markets', *New Left Review* 2002/17, 113-126

A.J. Scott, 'Capitalism, cities and the production of symbolic forms', in *Transactions*, 2001/1, 11-24

A.J. Scott, *The Cultural Economy of Cities. Essays on the Geography of Image-Producing Industries*, Londen 2000

A.J. Scott, 'The geographic foundations of industrial performance', in *Competition & Change*, 1995/1, 51-61

A.J. Scott, *Regions and the World Economy. The Coming Shape of Global Production, Competition and Political Order*, Oxford 1998

J.C. Scott, *Seeing Like A State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven/Londen 1998

D. Sijmons, F. Feddes, 'Gezicht op Den Haag – Vanuit het perspectief van de ontwerper wordt geschetst hoe het cultureel (zelf)bewustzijn op een hoger peil kan komen door voorbeeldig opdrachtgeverschap van de overheid. Op zoek naar een vaste plaats voor culturele waarden in beleid en planning', in *Stedebouw en Ruimtelijke Ordening*, 1999/4, 21-25

J.M. Simmie, *Innovative Cities*, Londen 2001

M. Storper, *The Regional World. Territorial Development in a Global Economy*, New York 1997

P.J.F. Terhorst, J.C.L. van de Ven, 'De Stad als Themapark?', *Openbaar Bestuur*, 2000/8, 23-26

P.J.F. Terhorst, J.C.L. van de Ven, 'Koopkracht op Drift: de Toenemende Invloed van Bestedingen van Reizigers op de Economie van Binnensteden', in

F. Dieleman & S. Musterd (red.), *De Compacte Stad Voorbij?* Assen 1999

S. Tufts, S. Milne, 'Museums: a supply side perspective', in *Annals of Tourism Research*, 1999/3, 613-631

M. van der Werff, *De locatie van beeldcultuur. Onderzoek naar de locatiekeuze en eigenschappen en bedrijvigheid tussen de productie en consumptie van beeldcultuur* (doctoraalscriptie Economische Geografie), Amsterdam 2002

R. Wright, 'The origin of cities', in M. Ember en C. Ember (red.), *Encyclopedia of Urban Cultures*, Danbury: Grolier 2002/1, 3-11

S. Zukin, *Loft Living. Culture and Capital in Urban Change*, New Brunswick 1989

S. Zukin, *The Cultures of Cities*, Oxford 1995

Noten

- 1 Wij bedanken Eva Stegmeijer voor haar hulp bij het schrijven van dit artikel.
- 2 '...in American and European cities during the 1970s, culture became more of an instrument in the entrepreneurial strategies of local governments and business alliances' aldus Sharon Zukin (1995, 12). 'Cities: investing in culture is simply good business' zo vatte *Business Week* het ooit kernachtig samen in een kop (2001). Zie ook Van Aalst, 1997
- 3 Volgens Rykwert (2002, 237) 'the best-known building in the world at the end of the twentieth century'
- 4 Sinds de opening in 1997 hebben bijna vijf miljoen personen het Guggenheim Museum bezocht, Rybczynski (2003)
- 5 Zie voor een omschrijving en een uitgebreide analyse van het begrip *cultural industries*, Scott, 2000
- 6 Kloosterman, 2002
- 7 Strategie gebaseerd op de theorie van de 'creatieve destructie' van de fameuze Oostenrijkse econoom Schumpeter, die stelt dat nieuwe, - creatieve combinaties leiden tot fundamenteel nieuwe producten, diensten en productieprocessen, die uiteindelijk het bestaande aanbod vernietigen (red.)
- 8 Porter, 2001
- 9 Van Aalst, 1997
- 10 Volgens Joseph Rykwert (2002, 236) is het museum 'the only universally recognized institutional building, and it has therefore assumed an unprecedented importance as a type in modern cities.' Daarmee geeft deze intellectueel van het oude stempel het museum net iets te veel krediet. Sportstadions behoren wel degelijk eveneens tot de categorie

van universeel erkende institutionele gebouwen, zoals de recente hausse in de bouw van deze vaak monumentale constructies heeft aangetoond (Engelman 2002)

11 De weergaloze bloei van de Nederlandse schilderkunst in de zeventiende eeuw kan niet worden begrepen zonder de snelle ontwikkeling van de (vrije) markt voor schilderijen in de Hollandse steden er bij te betrekken. (Prak 2002, 246)

12 Le Galès, 2002, 222

13 Donald Sassoon (2002, 113) hierover: 'States, of course, often favour this or that cultural activity, and give support to their theatres, writers, musicians or film-makers. These however are often defensive measures, aimed at ensuring a wider audience for what are regarded as the country's finest artefacts, or protecting what is arbitrarily regarded as the national culture.'

14 Volgens Irina van Aalst (1997, 159) werd deze nieuwe richting in Rotterdam al in 1978 in een gemeentenota bepleit om pas in 1987 officieel beleid te worden. Op nationaal niveau werd in de Nota Cultuurbeleid 1993-1996 officieel afstand genomen van de welzijnsdoelstelling (ibidem)

15 Le Galès, 2002, 221 e.v.

16 Zie hier voor Peter Hall (1998), met name hoofdstuk 17 'The invention of mass culture'

17 Dowling, 1997, 24

18 Evans, 2001

19 Deze worsteling wordt mede weerspiegeld in de door het ministerie van OCW gehanteerde definitie van culturele planologie: 'Het cultuurbeleid dat erop is gericht samenhang tot stand te brengen met het ruimtelijke beleid van Nederland... Culturele planologie is de verzamelnaam voor acties vanuit het cultuurbeleid, gericht op ruimtelijke ordening', Ministerie van OCW, 2002, 120-121

20 Ministerie van OCW, 2002, 120

21 cf. Van Aalst, 1997, 57

22 Sharon Zukin, 1989

23 'More and more, art and entertainment are used as instruments of spatial planning', Van Aalst & Boogaarts, 2002, 196

24 '... the idea of "selling places" entails the various ways in which public and private agencies attempt to "sell" the image of a particular geographically-defined "place", usually a town or a city, in order to make it attractive to economic enterprises, to tourists and even to it's inhabitants', Gomez, 1998, 110

25 Le Goff, 1997

26 cf. Zukin, 1995; Storper, 1997; Hall, 1998; Sassen, 2001
27 Kloosterman, 2001
28 Scott, 1998
29 Van Aalst (1997, 54-55) hierover: 'De nieuwe klasse stelt hoge eisen aan de kwaliteit van de stedelijke woon- en werkomgeving en het voorzieningen-niveau (ook, of met name cultureel) ... Het zijn deze mensen die stadsbestuurders graag binnen de grenzen van hun gemeente halen'
30 Florida, 2002
31 Sharon Zukin (1995, 12) hierover: 'Art museums, boutiques, restaurants, and other specialized sites of consumption create a social space for the exchange of ideas on which businesses thrive.'
32 'Cultural facilities and resources are seen to create distinctive images of place and hence help in attracting business to a locality', Dowling, 1997, 24
33 Ook hier kan het Guggenheim Museum in Bilbao als een voorbeeld gelden: 'The new image of Bilbao is regarded as crucial in helping the city to become a engaging location for advanced services, especially banking and insurance, high technology and specialized commerce', Gomez, 1998, 113
34 Terhorst & Van de Ven, 1999
35 Hannigan, 1998
36 Rybczynski, 2003
37 'To some extent the different components of the city (cultural attractions, shopping centres, and the like) converge, each offering the services and experiences of the other. A tourist may enter a museum for a negligible admission fee, but during the visit include lunch, buy a souvenir, and take a taxi back to a nearby hotel', Tufts & Milne, 1999, 616
38 Rybczynski (2003) hierover: 'Now, cities erect buildings whose chief aim is to attract visitors. ...Eye-popping architecture + cultural attractions = more tourists'
39 Hannigan, 1998
40 Ministerie van OCW e.a., 1999
41 'Politicians and planners have taken the opportunity to integrate museums into economic development initiatives in both large and small urban centres... The role of the museum is evolving, with cultural institutions expected to perform a broader range of economic functions, often as part of complex urban redevelopment strategies', Tufts & Milne, 1999, 614
42 Voor een meer kritische visie op het

Bilbao project zie Plaza, 1999
43 Rybczynski, 2003
44 Van der Werff, 2002
45 Scott, 2000
46 Zukin, 1995
47 Pine en Gilmore, 1998
48 'Putting culture on the urban planning agenda, however limited, has been crucial in illustrating the centrality of culture in everyday life...', Dowling, 1997, 30
49 participatoire planning, cf. Healey, 1997
50 Robert Putnam, 1993

Van Wesemael

Literatuur

Lotte Haagsma, 'Boijmans filiaal in naoorlogse wijk', in *Archined*, 11 maart 2003
Mirjam Westen, 'De kunst van de kunst-overdracht', lezing in De Balie, 1 oktober 2003
Jeanne van Heeswijk, 'De Westwijk in Vlaardingen', in *Commitment*, FBKVB, 2003

Noten

1 Met dank aan Dick van Teijlingen voor zijn tekstredactie
2 Onder anderen door Jeroen Boomgaard in *Open* 2003/4 en door Paul Meurs in Het Uiterwaardenmodel van Venhuizen
3 In het tijdschrift *Archis* (augustus 1999), omschrijft Serafijn zijn rol als 'undercover gaan'
4 Q.S. Serafijn, Hans Snoek, Jeroen van Westen
5 www.restruimten.nl citaat: Maarten van Wesemael

Sijmons

Noten

1 D.F. Sijmons, 'Nederland weer Kunstwerk' (VROM, 1996), in *Landschap*, Amsterdam 1998
2 A.L. Barabasi, E. Bonebeau, 'Scale-free Networks', in *Scientific American*, 2003/5
3 Eberstadt, Möhring en Petersen Prijvraag Gross-Berlin (1910) in Koos Bosma, Helma Hellinga, (red.) *De Regie van de Stad II*, Rotterdam 2000
4 Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening, 1966
5 H+N+S 1999, Landstad Deventer

Over de auteurs

Henk van Blerck werkt als tuin- en landschapsarchitect, schrijver en organisator en heeft een eigen bureau: Schokland, landschap, ontwerp en verhaal. In zijn werk staan de verhalen centraal die mensen in het landschap ervaren, of die ze er in vormgeven. De middelen die hij inzet om zijn visioenen over te brengen zijn kleurrijke krijtschetsen, speelse presentaties en beeldende essays.

Sjoerd Cusveller is stedenbouwkundige en partner in S@M stedenbouw & architectuurmanagement. S@M richt zich op het onderzoek naar en het adviseren over het formuleren van de ruimtelijke opgave. Aandachtsvelden zijn collectiviteit en openbare ruimte, regionale identiteit en ruimtelijke inrichting, cultuurhistorie en ontwerp, infrastructuur en stedenbouwkundig ontwerp en de toekomst van het erfgoed van de naoorlogse stad.

Fred Feddes is publicist over ruimtelijke ordening, landschap, architectuur, cultuurhistorie en aanverwante gebieden. Recente publicaties zijn onder meer de essays 'Adieu Paleis voor Volksvlijt' (*Het Parool*, 9-7-2003), 'Het rekkelijke huis' (in: *Nieuw engagement*, Rotterdam 2003) en het boek *Merck toch hoe sterck* (Amsterdam 2004).

Stefan Gall is stedenbouwkundige en architect. Hij is met Paul Achterberg en Roy Bijhouwer partner in Quadrat, atelier voor stedenbouw, landschap en architectuur, gevestigd te Rotterdam. Atelier Quadrat richt zich op complexe stedelijke ontwerpogaven waarin de samenhangende kwaliteit van de openbare ruimte centraal staat. In 2000 ontvingen zij daarvoor de BNA-kubus.

Jan de Graaf is zelfstandig stedenbouwkundige. Heeft tal van publicaties op zijn naam staan, alle doortrokken van de wens de culturele dimensie van ruimte (en de ordening daarvan) te onderstrepen; bijvoorbeeld het boek *Europes coast wise* (Rotterdam 1997), *Naar zee!; ontwerpen aan de kust* (Rotterdam 2003). Met Lust ontwierp hij *De Nieuwe Kaart van Hoek van Holland*, in opdracht van Rotterdam Culturele Hoofdstad 2001; recent met *Lust Marking Europe High Speed* in opdracht van Atelier HSL. Hij is thans curator

van de manifestatie *De zee, het strand en de haven*, een project van Stroom hcbk.

Jeanne van Heeswijk is beeldend kunstenaar en richt zich op het creëren van publieke ontmoetingsplaatsen. Haar werk kent een sterke sociale betrokkenheid en komt tot stand in samenwerking met o.a. architecten, grafisch ontwerpers, bewoners en culturele organisaties. Het spel *Draw a line* was in 2003 te zien op de Biënnale van Venetië.

Fransje Hooimeijer is promovendus bij de Sectie Stedenbouwkundig Ontwerpen van de Faculteit Bouwkunde van de TU-Delft en o.a. mede-auteur van het boek *Het Waterproject - een 19e eeuwse wandeling door Rotterdam* (Rotterdam 2001). Haar promotieonderzoek is gericht op de relatie tussen waterhuishouding en stedenbouwkundig ontwerp.

Robert Kloosterman is hoogleraar economische geografie en planologie aan de UvA. Hij houdt zich met name bezig met (polycentrische) stedelijke economieën vanuit internationaal vergelijkend perspectief en meer in het bijzonder met nieuwe activiteiten in de vorm van *cultural industries*.

Ingeborg van Lieshout is stedenbouwkundige en was tot voor kort werkzaam bij S@M stedenbouw & architectuurmanagement. Haar European 6 inzending voor Amsterdam Noord, i.s.m. K2 architecten, werd bekroond met de eerste prijs. Voor 'Het aanzien van Nederland' (2000) ontving zij de publieksprijs. Tegenwoordig werkt zij bij MUST te Amsterdam.

LUST (Jeroen Barendse, Thomas Castro, Dimitri van Nieuwenhuizen) is een bureau voor grafisch ontwerp, zowel van interactieve als gedrukte media; daarnaast initieert Lust eigen projecten. Bij gelegenheid werkt Lust samen met anderen, waaronder Jan de Graaf. Met hem *De Nieuwe Kaart van Hoek van Holland, Marking Europe High Speed*; ook neemt Lust deel aan het ontwerp-team van *De zee, het strand en de haven* (Stroom hcbk).

Han Meyer is hoogleraar Stedenbouwkundig Ontwerpen aan de Faculteit Bouwkunde van de TU-Delft en o.a. auteur van het boek *De Haven en De*

Stad - stedenbouw als culturele opgave (1997). Zijn onderzoek is gericht op de grondslagen en de vernieuwing van de stedenbouwkundige discipline, met name in Europese landen.

Hans Renes is als historisch-geograaf verbonden aan de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht en aan de Faculteit der Letteren van de Vrije Universiteit. Hij promoveerde in 1999 op 'Landschappen van Maas en Peel; een toegepast historisch-geografisch onderzoek in het streekplangebied Noord- en Midden-Limburg'. Hij adviseert regelmatig overheden en natuurbeschermingsorganisaties over het beheer van cultuurlandschappen.

Q.S. Serafijn is beeldend kunstenaar. Hij werkt veel aan projecten waarin handelingen en emoties van gebruikers van de ruimte worden gevisualiseerd, onder andere een beeld voor AGI (de voormalige Meetkundige Dienst), D-toren in Doetinchem (samen met Lars Spuijbroek/NOX-Architekten) en projecten gekoppeld aan dynamische reizigersinformatie voor VINEX-locatie Wateringse Veld.

Dirk Sijmons is medeoprichter en directeur van H+N+S Landschapsarchitecten. Daarnaast is Sijmons lid van de VROM-raad en voorzitter van de Stichting OASE die het gelijknamige architectuurtheoretische tijdschrift uitgeeft. Recente publicaties zijn = *Landscape* (Amsterdam 2002), in 1998 in het Nederlands verschenen en *Landkaartmos* (Rotterdam 2002). Dit boek kon verschijnen door de toekenning van de Maaskantprijs in datzelfde jaar.

Hans Venhuizen heeft een eigen project- en onderzoeksbureau op het gebied van culturele planologie (Bureau venhuizen). Hij richt zich op vestigings- en planningsprocessen in de ruimtelijke ordening en neemt daarbij cultuur als vertrekpunt. Recente projecten zijn *The making of Mheenpark* in Apeldoorn (2003) en het conceptmanagement van Geest en Grond, culturele planologie in de Duin- en Bollenstreek (2002-2004).

Cor Wagenaar (1960) studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen en promoveerde op een proefschrift over de wederopbouw van Rotterdam. Werkte als postdoc voor

NWO (de internationale context van de naoorlogse Nederlandse stedenbouw) en KNAW (J.J.P. Oud, i.s.m. het Nederlands Architectuurinstituut). Publiceert daarnaast als freelance onderzoeker over geschiedenis en beleid van architectuur en stedenbouw. Bereidt in opdracht van het Academisch Ziekenhuis Groningen een internationale conferentie voor over de architectuur van het ziekenhuis.

Merijn van der Werff is onderzoeker bij de Afdeling Geografie en Planologie en afgestudeerd op een scriptie over de geografie van (kunst)galerijen. Hij is samen met Robert Kloosterman betrokken bij een groot internationaal onderzoeksproject naar polycentrische stedelijke gebieden in Europa onder leiding van Sir Peter Hall.

Maarten van Wesemael werkt als projectleider culturele planologie voor de provincie Noord-Holland en is daarnaast zelfstandig gevestigd Urban Curator en organisator. Hij ontwikkelt en organiseert kunstprojecten in de openbare ruimte waarin vaak landschappelijke en stedenbouwkundige ontwikkelingsprocessen, ecologie en duurzaamheid een rol spelen, zoals 'The Green Heart Vision', het Muizengaatje/ Restruimte A-20, 'tuiENland-schap' en 'De Vrije Sprengen'.

Illustratieverantwoording

- Aerophoto Eelde: 125r
Architectengroep Opbouw, uit: S. Umberto Barbieri e.a., *Architectuur en Planning. Nederland 1940-1980*, Amsterdam 1983: 54
J.B. Bakema (reconstructie 1983), uit: S. Umberto Barbieri e.a., *Architectuur en Planning. Nederland 1940-1980*, Amsterdam 1983: 55r
Albert-Laslo Barabasi, Eric Bonebeau, uit: 'Scalefree Networks', *Scientific American*, 2003/5: 212
J.T.P. Bijhouwer, *Nederlandsche tuinen en buitenplaatsen*, Amsterdam 1942: 140
Henk van Blerck: 133, 136, 138, 142r, 143, 147, 148, 153
Henze Boekhout: 156o
Boniefantenmuseum Maastricht: 171
Bureau Venhuizen: 199
Collectie RHC Groninger Archieven: 123, 124bmor
Tom Croes: 139
R. Eberstadt, B. Möhring, R. Petersen, *Gross-Berlin. Ein Programm für die neuzeitlichen Gross-Stadt*, Berlijn 1910: 113, 215
C. van Eesteren, Algemeen Uitbreidingsplan 1934, uit: C. Dijkstra, A. Rommerts, *Atlas Amsterdam*, Bussum 1999: 129
Eindevaluatie Rotterdam 2001, Culturele Hoofdstad van Europa: 168, 169
Aldo van Eyck 'tree-leaf' schema, 1962 uit: S. Umberto Barbieri e.a., *Architectuur en Planning. Nederland 1940-1980*, Amsterdam 1983: 55l
Marianne Geers: 164, 165
J. van Geest, G. Jager-Mina Quinonez: 112o
Gemeente Maastricht Dienst Stadsontwikkeling: 39
Gemeentearchief Rotterdam: 27
Gemeente Zoetermeer: 32
A.J. Geurts, *Schokland de historie van een weerbarstig eiland*, Lelystad 1991: 131, 144, 145
Groninger museum (catalogus), *Hel en Hemel. De middeleeuwen in het noorden*, Groningen 2001: 132
Heeling, Westrik, Meyer, *Het Ontwerp van de stadsplattegrond*, Nijmegen 2001: 22b, 23, 43
H+N+S Landschapsarchitecten: 211, 213, 216, 217, 221
Stanislaw Jankowski, *MDM. Marszalkowska 1730-1954*, Warschau 1955: 108, 109o
Tamar de Kemp: 192
Leo van der Kleij: 184-185
Michael Kooren / Hollandse Hoogte: 98
ILVO foto-topografie-afdeling: 124lo
O. Karnau, *Hermann Josef Stübgen; Städtebau 1876-1930*, Wiesbaden 1996: 28
P.B. Kramer / Collectie RHC Groninger Archieven: 124
LUST: 174, 179
Maté Major, *Geschichte der Architektur*, Budapest 1957: 102
Mecanoo (Henk Döll i.s.m. Joost Swarte): 156b
Noor Mens: 102rob, 103
P.B. Middendorp / collectie Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek, Arnhem: 99
Jeroen Musch: 202, 203, 206
Robert Musil, *Der Mann ohne Eigenschaften*, deel 1. Reinbek bei Hamburg 1987: 104
A. Nemcsics: 126, 127
Netherlands Geomatics & Earth Observation B.V. (NEO): 151
Harry Noback: 120, 121
Palmboom & van den Bout stedenbouwkundigen b.v.: 41
Pandion Luchtfoto's: 130, 135, 140r
Hugh Prior en Jeremy Wood: 186, 187
Projectbureau Westergasfabriek Amsterdam: 162, 163
Christian Richters: 100, 101, 160
Fotoarchief Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek: 138r
S@m stedenbouw & architectuur management: 48 t/m 52, 58 t/m 62
Daria Scagliola/Stijn Brakkee: 117, 118
Search b.v. (ontwerp Bjarne Mastenbroek en Ad Bogerman): 158, 159
Sociaal Historisch Centrum voor Flevoland: 145r, 146, 150
Stichting Flevolandschap, *Nieuw Schokland. Inrichtingsplan hydrologische zone*, Amsterdam 2001: 148r
TU Delft, Stedebouwkundig Ontwerpen, Han Meyer & Wout Smits: 22o, 26, 31, 44
Jan Versnel: 106
H.W. de Vroome, uit: *Groen. Vakblad voor groen in stad en landschap* 1989/2: 137
Hans Werlemann en Jos Stoopman uit: *Mobiliteit als uitdaging, een integrale benadering*, redactie Harry Geerlings, Wim Hafkamp en Gerard Peters: 66 t/m 95
Zanstra, Giesen en Sijmons, Ir. A. Boeken, A Komter, Arthur Staal, S. van Woerden, Een alternatief voor het AUP, uit: *Bouwen van Woning tot Stad* Amsterdam 1946: 112b

De uitgever heeft zijn uiterste best gedaan de rechten van de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Colofon

Dit is een publicatie van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer maart 2004

Productie Leo Wijnhoven, Tjeerd de Boer
Uitgave maart 2004

Zie ook www.minocw.nl/cultuur/impuls/
Vormgeving Joseph Plateau,
Amsterdam
Druk DeltaHage, Den Haag

Nabestellen

Postbus 51-infolijn,
Tel. 0800 8051 (gratis) of
www.postbus51.nl
ISBN 90 – 5910 – 271 - 1
Prijs 25,00 euro

OCW34.021/900/08BK2004B004

Werkgroep Cultuurimpuls

Lex Abas (G4)
Frank Altenburg (RdMz)
Simon Bakker (BZK)
Sander Band (VROM)
Tjeerd de Boer (OCW)
Bernard Colenbrander (OCW)
Mia Dieters (VROM)
Bram Heijkers (VROM)
Lianne van den Houten (VNG)
Jan Janse (VROM)
Marjolein de Jongh (BZK)
René Levels (VROM)
Bas van Meggelen (VNG)
Iris Reuselaars (ROB)
Kees Somer (OCW)
Mark Stafleu (Gemeente Utrecht)
Theo Strijers (G4)
Peter Wichman (VROM)
Niek van Zanten (G26)

Redactie

Astrid Aarsen
Tjeerd de Boer
Bernard Colenbrander
Arie Lengkeek
Marianne Lahr (eindredactie tekst)

Cultuur en stedelijke vernieuwing

Denkboek voor de cultuurimpuls ISV

Stedelijke vernieuwing is een complex maatschappelijk vraagstuk dat een appel doet aan vakkennis van veel verschillende kanten. De rijksoverheid spant zich in om tot een effectieve bundeling van budget en inhoud te komen via het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing, waarvan de eerste periode in 2004 tot een einde komt. Het cultuurbeleid speelde in deze eerste periode een ondergeschikte rol. Toch is stedelijke vernieuwing misschien wel bij uitstek een zaak van cultuur. Met de cultuurimpuls, die betrekking heeft op tweede periode van ISV (looptijd 2005-2009), worden onderwerpen uit het cultuurbeleid voor het eerst integraal toegepast op de vernieuwing van de stad. In dit boek wordt het hele palet van thema's, van toepassing op de stedelijke vernieuwing van dit moment, beeldend gepresenteerd door negen auteurs.

Han Meyer en Fransje Hooimeijer over de regionale schaal

Sjoerd Cusveller en Stefan Gall over de verbouwing van naoorlogse woonwijken

Fred Feddes over het publieke domein

Cor Wagenaar over het veranderbare monument

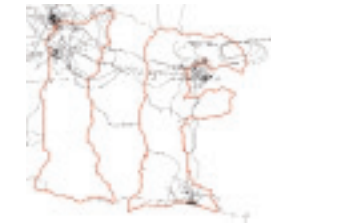
Henk van Blerck en Hans Renes over archeologische aanleidingen

Robert Kloosterman en Merijn van der Werff over het profijt van cultuurinvesteringen

Jan de Graaf en LUST over het lezen van het stadslandschap

Maarten van Wesemael over werken met beeldend kunstenaars

Dirk Sijmons over rood en groen

Afbeelding omslag:
SeARCH, ontwerp voor
cultuurcluster, Roombeek,
Enschede 2003-2004.